

І. М. Сопілко, заступник директора з навчальної роботи
Юридичного інституту «Інститут повітряного
і космічного права» Національного авіаційного
університету

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА ОКРЕМИМИ ГАЛУЗЕВИМИ НАУКАМИ

Юридичний інститут «Інститут повітряного і космічного права» НАУ

В статті досліджується питання визначеності суб'єктів права в рамках окремих галузевих наук. Автор, на основі проведеного аналізу, робить висновок про необхідність чіткого розмежування таких понять як суб'єкт права і суб'єкт правовідносин та визначення їх змістовних характеристик.

Ключові слова: суб'єкт права, галузеві науки, суб'єкт правовідносин, теорія держави і права.

В останні роки питання активізувались теоретико-прикладні дослідження суб'єктів права окремих галузевих наук, тому проблематика суб'єкта права, а саме суб'єктів права окремих галузевих наук — фінансового права, трудового права, права інтелектуальної власності є однією із доволі складних і дискусійних. Проведення подібних досліджень ускладнюється необхідністю по новому визначити поняття суб'єктів права, а також виявити та обґрунтувати межі прояву його свободи і творчості.

Сучасна теорія держави і права має вже доволі сталі напрацювання щодо понятійного апарату теорії суб'єктів права. Особливістю цих досліджень є те, що більшість вчених як вітчизняних, так і зарубіжних не вирізняють окремо суб'єктів права і суб'єктів правовідносин, а, як правило їх отождолюють. Тому виходячи із вищевикладеного актуальність тематики нашого дослідження полягає в тому, що теорія суб'єктів права не піддавалась науковим «ревізіям» вже декілька десятиків років, а об'єктивні зміни, які проходять в галузевих науках диктують необхідність проведення нових наукових пошуків із врахуванням галузевих підходів і вироблення єдиної теорії суб'єктів права. У даному випадку ми погоджуємось із Архиповим С. І., що існує потреба наукового обґрунтування «нового суб'єктивного бачення права, альтернативне сформованому об'єктивному розумінню в якому право розглядається як предметне явище, яке відірване від свого суб'єкта [11, С. 120].

Отже, предметом нашого дослідження буде аналіз галузевих підходів щодо розуміння суб'єктів права, їх відмінність, проблематика та виокремлення основних наукових проблем і окреслення основних напрямків подальших досліджень теоретико-прикладного характеру.

Джерельну базу нашого дослідження становлять напрацювання таких відомих вчених як: Алексєєв С. С., Архипова С. І., Гредескуль Н. А., Засць А. П., Персеяшца В. С., Посікіра Р., Скакун О. Ф., Синайського В. І., Сергєєва А. П., Толстой Ю. К., Шипка Р., Цвіна М. В. та інших.

Сьогодні в теорії права існують дві загальні тенденції щодо розуміння суб'єктів права: в першому випадку науковці не розділяють понять суб'єкт права та суб'єкт правовідносин; в другому виокремлюють ці дві категорії. Варто зауважити, що останніх значно менше.

Так, ще на початку ХІХ століття відомий вчений Гредескуль Н. А. у своїй праці «Общая теория права» писав, що «суб'єкт права являється центральним пунктом в юридических отношениях» [3, С. 289]. А також поділяв він їх на ті, які є фізичною особою і відповідно є «творець создаваемых им прав и обязанностей» і «искусственного» суб'єкта, яким є юридична особа. Отже, як бачимо його розуміння суб'єкта права співпадають із розуміння суб'єкта правовідносин. Ще на початку ХІХ століття варто зауважити, що сучасні

вчені коментувально не внесли особливих по-вел у розуміння теорії суб'єктів права.

Нерсесянц В. С., розуміє під суб'єктом права, певні «особи чи організації, за які визна-пані законом особлива юридична властивість правосуб'єктності, яка дає можливість брати участь у різних правовідносинах з іншими особами і організаціями. [7].

Алексеев С. С. вважає, що для суб'єкта пра-ва характерними є дві головні ознаки. По-перше, це особа – учасник суспільних відносин, яка за своїми властивостями фактично може бути носієм суб'єктивних юридичних прав та обов'язків. Вона повинна володіти: а) зовнішньою відокремленістю; б) персоніфікованістю; в) здатністю виробляти, виражати та викону-вати персоніфіковану волю. По-друге, це ре-ально здатна брати участь у правовідносинах особа, яка набула властивості суб'єкта права в силу юридичних норм [1, с. 138].

В унісон їм звучить визначення викладе-не в юридичній енциклопедії, що «суб'єкт права – фізична або юридична особа, яка є учасником національних чи міжнародних правовідносин [12, с. 138].

Відомий французький вчений Сандевуар П. у своїй праці «Введение в право» дає наступне тлумачення суб'єкта права, що – «это инди-вид или группа индивидов способный быть носителем прав и обязанностей. Статус субъ-екта права – это качество, превращающее ин-дивида или группу индивидов в центр прав, интересов и обязанностей, установленных в законном порядке, а также поднимающей это-го индивида или эту группу индивидов до уровня активного и ответственного участника правовой жизни. Если субъект права рассмат-ривается с точки зрения его прав и прерога-тив, то о нем говорят как об активном субъек-те права. Если же он рассматривается с точки зрения его обязанностей, то о нем говорят как о пассивном субъекте права» [8]. Він чітко виділяє дві категорії осіб фізичні особи і юри-дичні особи. Останніх він поділяє на юридич-них осіб приватного і публічного права. Аналізуючи юридичних осіб приватного пра-ва він веде мову про такі різновиди, як «ком-паніях, асоціаціях, об'єднаннях економіч-еских интересов и фондах» [12]. До числа юридичних осіб публічного права Сандевуар П. відносить «шесть категорій учреждений, а

именно: государство, округа, департаменты, общины, общественные учреждения, а также стоящая несколько в стороне и имеющая свои особенности категория объединенный обществен-ных интересов» [8].

Архішов С. І. у своїй монографії «Суб'єкт права: теоретическое исследование» вважає, що «суб'єкт права це не тільки носій прав та обов'язків, але і головний фактор всього право-вого життя, від якого залежить зміст права, його функціонування і розвиток [9]. Сьогодні, в період бурхливих змін, які приходять в галу-зевих науках заслуговує особливої уваги підхід даного вченого за яким суб'єкт права характе-ризується як «сукупність правових зв'язків», який не «являється елементом правових відно-син, а навпроти самі правові відносини є вто-ришні по відношенню до суб'єкта і будуються навколо нього» [11].

На думку більшості учених, основним суб'єктом права є саме людина, яка може вступати у правові відносини. Умовою вступу у правовідносини є наявність у цієї право-суб'єктності.

В юридичній літературі існує три напрям-ки визначення правосуб'єктності: перший, обґрунтований М.В. Вітруком, визначає пра-восуб'єктність із категорій правоздатності та дієздатності в їх невідривності та єдності. Правосуб'єктність особи становить собою єдність її структурних елементів – правоздат-ності і дієздатності. Якщо правосуб'єктність реалізується лише через дієздатність, то саме через здатність суб'єкта усвідомлювати свої юридично значимі поступки та керувати своєю поведінкою вона й виражається. Цю те-оретичну позицію тривалий час послідовно відстоював й С.С.Алексеев. Він вказував, що правосуб'єктність є не що інше, як праводі-єздатність. Тому категорії «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» співпадають. Сама право-суб'єктність є невід'ємною від особи її якістю.

Прибічники другого напрямку, окрім пра-водієздатності, включають в правосуб'єкт-ність й права та обов'язки, що закріплені за особами законами і ототожнюють її по суті з правовим статусом особи.

Прихильники третього напрямку визна-ють, що зміст правосуб'єктності складає пра-водієздатність. Але є ряд правовідносин, учас-никами яких закон визнає й недієздатних про-

мадян. Наприклад, існують спеціальні колекції та виставки фаетмагоричних картин, створених божевільними, а то і навіть тваринами [11]. В рамках права інтелектуальної власності наукові напрацювання Шинки Р. є одними із найбільш значимих, які поставили ряд запитань перед загальною теорією суб'єктів права. Так, щодо визначеності суб'єктів права інтелектуальної власності в сфері творчої діяльності дослідники вважають, що єдиним суб'єктом права на творчість є лише людина, хоча до творчої діяльності залучаються формалізовані (юридичні особи) та неформалізовані об'єднання (тимчасові творчі колективи) фізичних осіб, аналітично-програмні пристрої (штучний інтелект), тварини, інше, але лише людина, здатна усвідомлювати реальний та уявний світ і відображати його в об'єктивних чи суб'єктивних образах. В наукових дискусіях вже не раз піднімалось питання в наукових дискусіях про те, що проблеми визначеності суб'єкта творчості полягають у залученні до цієї діяльності тварин: мавп, дельфінів інших тварин, а особливо залучення до творчості штучного інтелекту та оцінки такої діяльності. Вчені вважають, що «рано чи пізно постане питання про партнерство зі штучним інтелектом, необхідність узгоджувати самоусвідомлення його як творчої особистості із потребами людини. Тому існує питання щодо визначеності однозначного розуміння суб'єктів права на творчу діяльність і тому загальна теорія держави і права повинна визначити їх місце в системі вчень про суб'єкти права.

У теорії фінансового права не у всіх випадках чітко і послідовно розмежовуються поняття суб'єкт фінансового права і суб'єкт фінансових правовідносин, що пояснюється, зокрема, тим, що немає єдиної позиції з цього питання в загальній теорії держави і права. Серед учених є прихильники позиції за якою поняття суб'єкт права і суб'єкт правовідносин тотожні, тому, досліджуючи проблему учасників правовідносин, розглядається загальна категорія суб'єктів права [4, с. 288]. Тому, у свою чергу дослідники теорії суб'єктів фінансового права вважають за доцільне «виділити більш вузьке поняття, ніж суб'єкт фінансового права, а саме поняття суб'єкт фінансових правовідносин, яке вживається стосовно учасника конкретно існуючих фінансових

правовідносин і підкреслює реалізацію закладеної у нормах права фінансової правосуб'єктності шляхом вступу суб'єкта у правовий зв'язок з приводу формування, розподілу, організації використання грошових фондів суспільного призначення чи проведення фінансового контролю та набуття цим суб'єктом прав та обов'язків у сфері публічної фінансової діяльності, а до суб'єктів фінансового права відносять «Українська держава, Автономна Республіка Крим, муніципальні утворення, державні органи та органи місцевого самоврядування, юридичні й фізичні особи, які відповідно до норм фінансового права наділені правосуб'єктністю у сфері фінансової організації, грошової та кредитної системи держави, формування, розподілу та організації використання державою, АРК й муніципальними утвореннями централізованих і децентралізованих грошових фондів суспільного призначення та здійснення фінансового контролю» [4].

Цікавими є погляди Халфіної О., яка справедливо зазначає, що участь суб'єкта у правовідносинах – це не єдиний спосіб розкриття, реалізації його правового статусу, і категорію суб'єкт права не можна вважати тотожною сумі усіх правовідносин, в які він вступає [10, с. 115].

В адміністративному праві під суб'єктом розуміють носія (власника) прав і свобод у сфері державного управління, що передбачені адміністративно-правовими нормами, що здатен надати права реалізувати, а покладені обов'язки виконувати.

Цвік М. В., Ткаченко В. Д., Петришин О. В. розрізняючи суб'єктів права і суб'єктів правовідносин, зазначають, що ці два поняття не завжди збігаються: по-перше, правовідносини – не єдина форма реалізації норм права; по-друге, малолітні діти, душевнохворі люди, які є суб'єктами права, не можуть бути суб'єктами правовідносин; по-третє, конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [5, С. 338].

Критика загальних підходів до розуміння суб'єкта права, яка викладена Архіновим С. І. «тенденції до натуралізації» суб'єктів права, при якому вони розглядаються як дещо матеріально існуюче» свідчить про нестандартний підхід до розуміння суб'єктів права [11].

Дійсно, варто уваги погляд вченого, що «суб'єкт права це є основна правова цінність і активна основна права, його джерело і мета, центр правової системи». В юридичній науці не лише російські вчені піднімають проблематику суб'єктів права, а ряд вітчизняних учених зауважують, що існує наукова потреба перегляду класичного розуміння за яким суб'єкт права розуміється виключно як суб'єкт правовідносин.

В теорії трудового права також окремі вчені висловлюють думку, що «суб'єкти трудового права – більш широке поняття, ніж суб'єкти трудових правовідносин. Будучи суб'єктом трудового права, особа має златність та можливість користуватися певними правами та виконувати відповідні обов'язки. Вступаючи до трудових правовідносин, така особа стає конкретним суб'єктом, що має чітко визначені права та може реально їх реалізовувати. Лише особа, яка є суб'єктом трудового права, лише потенційно може користуватися своїми правами. Тільки з моменту набуття статусу суб'єкту певного трудового правовідношення вона реально починає користуватися наданими їй правами. Вона має рівні із усіма іншими особами права та обов'язки в сфері правового регулювання трудовими нормами. Однак, не вступаючи до трудових правовідносин, така особа не може визнаватися ані працівником, ані роботодавцем, тобто це є суб'єктом трудових правовідносин. На відміну від суб'єктів трудових правовідносин, суб'єкти трудового права – це поняття, що охоплює за своїм змістом більше учасників трудових правовідносин, в яких останні можуть виступати в якості працівника або роботодавця» [4].

Особливої уваги заслуговують погляди вчених, що окремі суб'єкти права є похідними від загальної основи, якою є людина. Лише людина безпосередньо здійснює всі юридичні дії, виступає або від себе особисто на захист власних інтересів або в соціальній ролі як представник юридичної особи чи держави. Однак, на думку Архіпова С. І., генетично і функціонально лише людина являється первинним суб'єктом права, оскільки всі інші суб'єкти створюються нею і підтримуються її волею [11].

Синайський В. І. дає наступну характеристику суб'єктів цивільного права, а саме: а) всякий носій; б) прав і обов'язків; в) ци-

вільному обороті. І додає, що людина повинна бути конкретною особою, а не абстрактною. Ним також допускається як суб'єкт і союз людей, тобто певна корпорація, яка бере участь у цивільному обороті.[9]

У свою чергу російські вчені – цивілісти Сергєєва А. П., Толстой Ю. К., вважають, що «учасники цивільних правовідносин визначаються їх суб'єктами» [7]. Паралельно з окремими індивідами до суб'єктів цивільних правовідносин вони відносять і організації, які називаються юридичними особами, а також державу, суб'єктів федерації, муніципальні утворення.

Нересеянц В. С. поряд з іншими суб'єктами виділяє ще й органи держави як окремий суб'єкт, а саме вважає, що в «галузі публічного права органи держави виступають як самостійні суб'єкти права».

Українські розробники цивільного права виходять з позиції, що за загальними положеннями суб'єктами приватного (цивільного) права, а саме учасниками цивільних правовідносин можуть бути (слід додати, що цивільне право ототожнює суб'єкти і учасники правовідносин):

1) фізичні особи – громадяни України, а також іноземці і особи без громадянства, які користуються однаковими з громадянами України майновими та особистими немайновими правами за винятками, встановленими у законі;

2) юридичні особи – вітчизняні, іноземні, спільні вітчизняні з іноземними ініціативами;

3) суб'єкти публічного права – держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші.

Оскільки держава та інші соціально-публічні утворення є складними організаціями, що виконують різні функції (у галузі як публічного, так і приватного права), а держава до того ж є носієм політичної влади і суверенітету, то в цивільному праві України вони традиційно не визнаються юридичними особами, а кваліфікуються як особливий вид суб'єктів цивільного права.

Архіпов С. І., автор радикального видання «Суб'єкт права: теоретическое исследование» розглядає державу виключно як явище духовної сфери, що виступає формою правового об'єднання всіх громадян. В якості суб'єкта права держава представляє собою не єдине замкнуте ціле, а

складну систему корпорацій, багато взаємодіючих суб'єктів правових союзів [2].

Заслужує на увагу дослідження, яке провела Шишкою Р., щодо статусу суспільства як суб'єкта права. Так, він обґрунтовує, що «стосовно авторського права суб'єктом визнане й суспільство, що дає можливість підприємцям тиражувати й поширювати твори класиків без згоди» [11]. Ми в даному випадку цілком погоджуємось із вченим, що «суспільство не може визнаватися суб'єктом такого права, бо вельми невизначеними є його суб'єктивні права та юридичні обов'язки. Це швидше соціальна норма, ніж юридична. Суспільство не можна притягнути до відповідальності за невиконання юридичних обов'язків» [11].

Отже, на підставі здійсненого компаративістського дослідження щодо визначення суб'єктів права та суб'єктів окремих галузей права, можна зробити висновок, що норми загальної теорії держави і права не розмежовують окремо суб'єкт права і суб'єкт окремих правовідносин. Ці поняття ототожнюються. Поряд з тим, останні наукові дослідження галузевого характеру критикують цей підхід, тому існує загальна потреба для загальної теорії держави і права:

визначитись із розмежуванням таких понять як суб'єкт права і суб'єкт правовідносин;

врахувати ті зміни, які проходять в рамках окремих галузей права та передбачати можливість розширення кола суб'єктів. Так, що нам видається не такою вже й примарною пропозиція окремих вчених про те, що з часом за штучним інтелектом доведеться визнавати право суб'єкта творчості, право приймати самостійні рішення; окремо необхідно визначитись із місцем держави, територіальних одиниць в системі суб'єктів права, інше.

Враховуючи наявність дещо різних наукових підходів до розуміння суб'єктів права, можна зробити висновок, що існують передумови для подальших наукових пошуків, дискусій та напрацювань з даної тематики.

Література

1. *Алексеев С.С.* Общая теория права. М.: Юрид. лит-ра, 1982. Т.2.
2. *С. И. Архипов.* Суб'єкт права: теоретичне дослідження. СПб.: «Юридический Центр Пресс», 2004. 469с.
3. *Гредескуль П. А.* Общая теория права» Лекції, читанні в С. Петербургському Політехнічному Інституті. Издание касіє взаємодопомоги студентоь С. Петербург. – 1909. – СПб Політехнічного інститута. 317с.
4. *Юлован З. С.* Суб'єкти трудового права та суб'єкти трудових правовідносин: співвідношення понять та змісту // Форум права. 2007. – № 1. – С.23-25
5. *Загальна теорія держави і права: Підручник /За ред. М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина.* – Харків: Право, 2002. – 427 с.
6. *Посікіра Р.* Поняття і види суб'єктів фінансового права України. // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2002. Випуск 37. С. 288-295.
7. *Проблемы общей теории права и государства: Учебник для вузов / Под ред. В. С. Нерсесянца.* М.: Издательство НОРМА, 2002. 832.
8. *Сандевуар П.* Введение в право. Издательская группа «ИнтраТэк-Р». Москва. 1994.
9. *Синайский В. І.* Русское гражданское право. М.: «Статут», 2002. 638с.
10. *Халфина Р. О.* Общее учение о правоотношениях. М.: Юриздат, 1974.
11. *Р. Шишка* Суб'єкти права інтелектуальної власності. // Вісник університету внутрішніх справ України. Випуск 11. Харків 2000. С. 249-253.
12. *Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін.* – К.: 1 «Український», 1998. 733с.

И.Н. Сопилко

Теоретико-правовые подходы к пониманию субъектов права отдельными отраслевыми науками. В статье исследуется вопрос определённости субъектов права в рамках отдельных отраслевых наук. Автор, на основе проведённого анализа, делает вывод о необходимости чёткого разделения таких понятий как субъект права и субъект правоотношений и определение их содержательных характеристик.

In the article is explored the problem of definiteness of legal subjects within the framework of separate of a particular branch sciences. An author, on the basis of the conducted analysis, draws conclusion about the necessity of clear differentiating of such concepts as a legal subject and subject of legal relationships and determination of their rich in content descriptions.